Җирсу

(Ырулар рухына шигъри дога)

Шәүкәт Гаделша дигән шагыйрьнең иҗатын беренче шигырьләреннән алып күзәтеп барам. Әлеге шагыйрь, беркемгә дә охшамаган гаять үзенчәлекле иҗаты, темалары һәм иҗат алымнарының яңалыгы белән үзенә җәлеп итте. Шигърияткә ул җиңел генә килде дип булмый, ул аңа «кайта-кайта» килде дияр идем. Чөнки, студент елларында ук үзенчәлекле шагыйрь килә дип көткәндә, кинәт, башлангыч «мирасын» төяп, үзенең Төмәненә, аның урман-кулләре, җәнлекләре дөньясына кайтып китте. Әмма бу «югалу» тикмәгә генә булмаган икән, шөкер. Шәүкәт Гаделша бу юлы әйтерсең лә Себер Иленең зәңгәр урманнарын, җәнлекләре дөньясын, могҗизалы төннәрен, нәсел-ыруының фатихасын, йолаларын, гаять бай халык иҗаты мирасын төяп кайтты! (Бу урында шагыйрь өчен «кайту»мы, «килүме» булгандыр?) шигърияткә булгач, әлбәттә, «кайту» була инде! Аның «Ярык мөгез» дигән беренче шигырьләр китабында күңелгә тирән уелып кергәне үтә дә кыен язмышка тап булган болан образы иде. Шәүкәт Гаделша, уеннан уймак дигәндәй, үзе дә сизми калып бугай, реаль күзәтүләрен гомумиләштереп, боланның классик образын тудыра алды. Анда: «Йөгерә ата болан, куакларны ярып; җанына тынгы бирми мөгездәге ярык. Җил иссә, кубыз булып суза башлый ярык, ана болан чакырган авазлар чыгарып...»

Менә шул табигый инстинкт чакыра, куа, газаплый болан бәгырькәйне! Ниһаять, ул чакыру авазын куып тоталмыйча егыла. Нинди фаҗига! Шагыйрь бу образдан гаять оста файдаланып, шигырьне көтелмәгән гомумиләштерү белән очлап куя — үзен шул болан үгезенә тиңләп: «шул үгез хәлендә бит, дуслар, мин үзем дә. Ахыры, ярык булган хыял-мөгезем дә!» — дигән тирән мәгънәле фәлсәфи нәтиҗә ясый. Шагыйрьнең мондый табышлары кайбер шигырь сөючеләрнең күзләренә чалынмый калмады, әлбәттә. Әмма мондый табышлар Шәүкәт Гаделша иҗатында ялгызак түгелләр, алар — бихисап. Моннан исә әлеге иҗатка игътибар күбрәк кирәклеге аңлашыладыр.

Соңрак дөньяга килгән «Ядрә тигән», «Сөмән кадыйм», «Җилгә моң дыңгычлыйм» дигән шигырь китапларын да укучылар күрми калмагандыр. Шигырьләренең уникальлелеге, алардан яңача сурәт, аһәң, сурәтләү чараларының байлыгы — үзе бер кабатланмас поэтик дөньяны тудыра. Әлбәттә, шигъри сурәт эчке халәттән туа. Әмма тышкы форма ул әле бары бизәк кенә. Әгәр дә без Шәүкәт Гаделша дигән шагыйрьнең иҗат хосусиятен, аның асылын аңларга-аңлатырга телибез икән, иң элек ул яшәгән мохиткә үтеп, шул җисми вә рухи дөньяны аңларга тиеш булабыз. Чөнки, һәр мохитнең, тирәлекнең үз тормышы, үз биокыры барлыгын, ә моның шагыйранә шәхес психологиясенә тирән йогынтысы зур икәнлеген исбатлап торасы юк: әйтик, сандугачның сайрый торган үз талы бар икән, ул да яраткан тирәлегендә генә сайрый. Табигатенә карап моңы үзгәрә сыман. Себер, Төмән яклары бездәгедән кырысрак, әмма мул табигатьле, аның үз куены, үз моңы... Минем табигый кыргый мохитнең күңел-хис дөньясына тәэсирен Төньяк Казагыстанның язгы ярсу болганчык Иртешенә карап уйланып утырганда тойганым-кичергәнем бар. Иртеш, Тубыл елгалары — олуг тарих үзәне! Кошлар язмышыдай татар халкының гомерлек миграциясе кайдан килә? Русиянең борын-борыннан килгән колониаль сәясәтенең кыргый «җимешләре» болар. Вак милләтләрне, бу очракта татарларны таркатып, даими күчереп утыртып, аларны бер төбәккә туплап, үзенә бер «көтүлекләр» ясап, шул рәвешчә табигый «ау зоналары», «тыюлыклар»га охшаш резервацияләр булдыру аркасында килеп чыккан болар. Моннан исә патша режимы күзәтчеләренә ошбу милләткә «күз-колак» булып тору күпкә ансатлаша. Мондый резервацияләргә бары төрле миссионерлар гына кыю үтеп керә алган. Урман-күлләр-сазлыклар куенында утырган Себер татарлары җирлегендәге төрле серле-серле, мәҗүсилеккә якын атамалар, ырымнар, тотемнарга табынулар әнә шул ыруглыкка якын яшәештән барлыкка килгәндер. Татар гомер-гомердән җир асларына төшеп эшләгән, мартен ялкыннарына руда белән бергә кергән, Демидов металл заводларында, алтын приискаларында бил бөккән, Петр патша заманында лашманчы булып кораб төзелеше өчен имән урманнарын кисеп тураган, Петербургның нигезенә татарның сары сөякләре түшәлгән. Тарих кая китсен ди? Шунысы да бик мөһим бу урында: шагыйрь Шәүкәт Гаделшаның атасы ягыннан бабасының сөрелгән Казан татары булуы, әнисе ягыннан бабасының исә Себер ханнары нәселеннән килеп чыгуы мәгълүм шәҗәрә әнә шундый. «Җан тартмаса да, кан тарта»,— ди халык. Шәүкәт

Гаделша моны сизеп яши, әнә шуңа да аның Себер ханы Кучум кебек, туган туфрагына аяк терәп яшәргә, горурланып сөйләшергә хакы бар! Моңа мисаллар аның иҗатында тулып ята. Аның лирик герое һәрчак юмарт холыклы, кешеләргә ярдәмчел:

Бирәм соңгы серәнкәне,
Соңгы телемемне.
Күрәм кеше күңелләрен,
Тыңлап күңелемне.
Кызганмыйм да, үкенмим дә,—
Рәхәтләнеп калам.
Себер татарларын шулай
Яраткан бит Аллам.

Шагыйрь үз ягын, үз тарихын белә генә түгел, ул аны һәр күзәнәге белән сиземли, тоя. Шагыйрьнең рухи табигатен ул яшәгән табигатьтән аера алмыйсың. Шагыйрь табигатьне «өстән» яки «тышкы яктан» гына тасвирлаудан ерак, үзенең туган төбәген, халкы яшәешен, аның тарихын әледән-әле иҗтимагый-сәяси югарылыкка күтәрә, шигырьләр чынбарлыкка якынлаша, чорның чалымнары күз алдында пәйда була:

Күк томан эчендә «дөп» тә «дөп»,
Тышаулы елгырлар килә күк...
....
Җилфердәп китмәсме сөңгедә
Кучумнең ак кыллы бунчагы.
Болгана каршымда күк томан.
Белмимен: артымы, алдымы?
Атларны чүктереп атланыр
Берәр ир Себердә калдымы?

Шагыйрь табигатьнең яшерен серләрен ачарга омтыла, моны ул булдыра алуына да ышана. Әмма, мәҗүсилек калдырырга ярамый дигән кебегрәк нәтиҗә ясый. Шигъри мантыйгын Себернең хуҗасы — чын Себер татары дигән нәтиҗә-фикергә китереп ялгый:

Сизә күңелем, әй, сизә:
Ята монда хәзинә.
Кучумнеңме? Кайсы ханның?
Әйтә алмыйм хәзергә.

Сизсәм дә кайда ятканын,
Теләмим кагылырга.
Иректән мәхрүм хатынның
Ирексез алтыны да.

Әйе, Шәүкәт Гаделшаның иҗаты хакында, шигъриятенең хикмәтле яклары, гомумән, татар поэзиясендә Шәүкәт Гаделша феномены хакында фикерләр дә булмады түгел. Әмма аны өстән-өстән әйтеп китү бер хәл, ә менә чынлап торып әлеге иҗатны фәнни яктан өйрәнү Себер татарларының поэтик тел җәүһәрләрен өйрәнүгә дә зур өлеш кертер иде. Киләчәктә әлеге эш үз галимнәрен дә табар әле, бәлки. Эш җиңеләер: фольклор экспедицияләре белән ерак Төмән төбәкләренә дә барып чыгасы юк — халык иҗаты бизәкләрен шул ук Шәүкәт Гаделшаның иҗатыннан күпләп чүпләргә мөмкин! Чыннан да, шагыйрьнең кайсы гына шигырен алсаң да, һәрберсендә бер табыш, шигъри «орлык», фикри оеткы — шуларның һәркайсы кабатланмас халык авыз иҗаты гыйбарәләренә якын. Фәнни эзләнүләр өчен бу үзенә бер «чирәм җир» кебек әле. Шагыйрьнең һәр шигырендә кешенең рухи халәте табигать халәтенә ярашлы, тәңгәл рәвештә җанлана:

Камышка камыш ышкыла,
Җилсез-нисез ышкыла —
Әйтерсең яшеренеп яткан
Ат табуны пошкыра.

Яки менә әлеге ярашу-тәңгәллекне тагын да җетерәк раслаучы юллар:

И, Казаным!
Шатлык килде!
Аяз күгең охшый бүген
Улын имезеп ләззәтләнгән
Болан күзенә...
И, Казаным,
Кайгы килде...
Аяз күгең
охшый бүген
Чебен күреп киерелгән
Елан күзенә.

Табигать аһәңен, аның психологик сурәтен әнә шулай гаять оста, нечкә тоемлый шагыйрь.

Себернең кыргый табигатен, аның халкын сагынып җирсү — шагыйрь иҗатының төп лейтмотивы. Ул хис-тойгыны, шулардан кабынган шигъри утны шул җир-туфракның бердәнбер аборигены сыман, шигырьдән шигырьгә күчереп кабыза бара, аңа сүнәргә һич ирек бирми! Ә бу ут исә, шагыйрьнең Иҗат Чырагына әйләнеп, отыры көчәя генә бара.

Шәүкәт Гаделшаның ике рухи төбәккә — Казанга һәм Төмәнгә тартылуы бик тә табигый хаҗәт:

Кайсы якта черегән
Ыруымның казыгы?
Яшьнең иң гөнаһсызын
Кайсы якка агызыйм?
...Казан, Төмән арасы —
Мәгънәм минем, канатым...

Шагыйрь иҗатындагы тагын бер характерлы вә әһәмиятле якны: аның хис-тойгыларының импульсив булуын, әмма нәкъ әнә шул ягы белән кыйммәтле икәнлеген әйтергә кирәктер: чөнки аларда табигый информация мул. Икенче төрлерәк, образлырак итеп әйтсәк, «иләнмәгән, кисәкле алтын, самородок» кайчак мохитне, тарихилыкны ачыграк чагылдыру сәләтенә ия. (Бу очракта, әлбәттә, Себер татарларының яшәешен, ырым-йолаларын, иҗатын, тарихын ачу ягыннан.)

Шәүкәт Гаделшаның иҗаты хакында язган кайбер мәкалә авторлары аның мәҗүсиләргә хас тасвирына игътибар иттеләр. Минемчә болайрак: һәрбер шагыйрьдә азмы-күпме мәҗүсилек рухы яши. Чөнки шагыйрь Табигатькә башкаларга караганда да күбрәк бәйле. Ул аның иҗатына, яшәешкә азык бирә. Ул илаһиятне, шигъриятне турыдан-туры Ходай Бакчасы булган Табигать-Анадан ала. Аны шагыйрьнең Музасы дигәннәр. Муза, музыка, аһәң!..

Шагыйрьнең аһәңнәрен тыңлыйк:

Яшь торна оча алмый,
Тилмерә үзәндә.
Тәпие чорналган
Энәле үләнгә...
...Йөгерә ач төлке
Торнаны кабарга.
Алдарак мин чабам —
Коткарып калырга.

Яисә менә гаҗәеп тыгыз, гыйбарәгә якын халәт:

Чумышалар балыклар:
Алтын, көмеш тәсләләр.
Кичә баткан бәхетне
Бик тырышып эзлиләр.

Шагыйрь табигатьне — агачларны, суларны, хәтта ташларны җанландыра, илаһилаштыра. Менә шигъриятнең үзеннән үк туган тотемнар белән эш итү ысулы килеп чыга инде. (Бу яктан чын Табигать уллары булган Америка индеецлары яшәешенә ишарә дә җиткән.)

Табигый ки, цивилизациядән никадәр ерагаеп, табигатькә шулкадәр сыенып яшәсәң, бу сыйфатларның тагын да көчәюен исбатлап та торасы юк.

Шунысы куанычлы: татар шигъриятендә өр-яңа, гаять үзенчәлекле, уникаль шагыйрь Шәүкәт Гаделша китаптан китапка үсә, ныгый, тирәннән ачыла, укучысына якыная бара. Аның тынгысыз карашы, тәвәккәл сунарчы кебек, ерак-еракка, яңа иҗат офыкларына төбәлгән. Һичшиксез, шагыйрь шул офыкларга барып җитәр, яңа биеклекләргә менәр дип ышанам. Чөнки аның мөмкинлекләре моңа ышандыра алырлык.

Укучы хөкеменә тәкъдим ителгән ошбу сайланмалар рәвешендә дөнья күргән яңа җыентыгы шагыйрьнең гомер тәҗрибәсенә, тынгысыз олы хезмәтенә нигезләнгән беренче күләмле китабы. Иҗади эзләнүләр нәтиҗәсе булып дөньяга китап тууы — Шагыйрьнең тууы кебек күркәм вакыйга, иҗат бәйрәме ул!

Шәүкәт Гаделшаның шигърияте легендалар вә дастаннар иле — Себернең җир-суына, урман-күлләренә, киек-җәнлек дөньясына, ыруглары рухына Шигъри Дога булып ишетелә! Киләчәктә мондый игелекле шигъриятнең кайтавазлары буласына да шигем юк.

Роберт Әхмәтҗан,
Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе